

فصلنامه علمی- پژوهشی «پژوهش زبان و ادبیات فارسی»

شماره شانزدهم، بهار ۱۳۸۹: ۱۵۴-۱۳۵

تاریخ دریافت: ۱۳۸۸/۰۲/۲۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۸۸/۱۲/۱۷

آموزش فعل مرکب فارسی به غیرفارسی زبانان

زینب محمد ابراهیمی*

مرضیه فرقانی فرد**

چکیده

مقوله فعل مرکب از جالب‌ترین، ظریف‌ترین و در عین حال پیچیده‌ترین بخش‌های پژوهش‌های نحوی است که توجه بسیاری از زبان‌شناسان و مدرسان آموزش زبان دوم /خارجی را به خود معطوف کرده است. این پژوهش سعی دارد با استفاده از تحلیل ساختار فعل مرکب فارسی گفتاری معیار در چارچوب نظریه حاکمیت و مرجع‌گزینی و نیز با استفاده از شیوه‌های نوین و علمی آموزش زبان و واژه، راهکار علمی و کارآمدی جهت آموزش فعل مرکب فارسی به غیرفارسی‌زبانان به دست دهد. بر طبق این پژوهش، فعل‌های مرکب فارسی گفتاری معیار را می‌توان به لحاظ تعداد موضوع‌های آن به دو دسته یک موضوعی و چند موضوعی تقسیم کرد. برای آموزش فعل مرکب به غیر فارسی زبانان، بهتر است در سطح مبتدی از فعل‌های مرکب یک موضوعی و در سطوح بالاتر از فعل‌های مرکب با موضوع‌های بیشتر استفاده کرد. بعلاوه استفاده از متن‌های گفتاری که به صورت طبیعی و به منظور ایجاد ارتباط تهیه شده‌اند مناسب‌تر به نظر می‌رسد.

واژه‌های کلیدی: فعل مرکب، نظریه حاکمیت و مرجع‌گزینی، ساخت موضوعی، زبان فارسی گفتاری معیار، راهکار آموزشی.

---

* نویسنده مسئول: استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شهید بهشتی Z.mebrahimi@yahoo.com

** کارشناس ارشد آموزش زبان فارسی دانشگاه شهید بهشتی

۱- مقدمه

در این پژوهش بر آنیم تا با استفاده از تحلیل ساختار فعل مرکب فارسی گفتاری معیار بر اساس چارچوب نظری حاکمیت و مرجع‌گزینی و نیز با استفاده از شیوه‌های نوین و علمی آموزش واژه، و بر اساس رویکرد آموزش همزمان مهارت‌ها، و ارائه یک نمونه طرح درس که به پیوست آمده است، گامی هر چند کوچک در جهت رشد و ارتقاء سطح کیفی آموزش و تهیه و تدوین مواد درسی برای آموزش زبان فارسی به غیر فارسی‌زبانان برداریم.

۲- ضرورت و مساله تحقیق

از آنجایی که امروزه شیوه غالب در آموزش زبان روش «ارتباطی»^۱ است و گونه گفتاری معیار بیشتر مورد تأکید قرار می‌گیرد، در این پژوهش نیز حیطه مطالعه و بررسی را به زبان فارسی گفتاری معیار محدود ساخته‌ایم. از میان مسائل متعددی که در امر آموزش زبان فارسی وجود دارد توجه خود را به چگونگی آموزش افعال مرکب فارسی معطوف کرده‌ایم. به علت بسامد بالای کاربرد فعل مرکب در زبان فارسی شکی نیست که آموزش فعل و به ویژه فعل مرکب در زبان فارسی از اهمیت زیادی برخوردار است. اما تاکنون آنطور که نویسندگان بررسی کرده‌اند، به این امر کمتر پرداخته شده است.

۳- شیوه انجام پژوهش

برای انجام این پژوهش ابتدا پیکره زبانی در زبان فارسی گفتاری معیار جمع‌آوری گردید. لذا در ابتدای امر مدت زمان ۳۰۰ دقیقه گفتگوهای رادیو - تلویزیونی با استادان دانشگاه که هر روزه از برنامه‌های مختلف ترکیبی صدا و سیما پخش می‌گردید، ضبط شد. مدت زمان هر گفتگو به‌طور میانگین ۱۳ دقیقه منظور گردید. پس از ثبت داده‌های گفتاری، فعل‌های مرکب پیکره بر طبق چارچوب نظری پژوهش مشخص و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت و سپس با بررسی و تامل در شیوه‌های آموزش زبان

به‌طور عام و راهکارهای آموزش واژه به‌طور خاص سعی شد مناسب‌ترین راهکارهای آموزش فعل مرکب به غیرفارسی زبانان ارائه گردد.

۴- پیشینه انجام تحقیق

درخصوص فعل به‌طور کلی، و گاه در مورد فعل مرکب در کتاب‌های دستور زبان سنتی و در منابع متأخرتر (در آثاری که در چارچوب نظری ساختگرایی و یا در چارچوب صورت‌گرایی نگاشته شده است) نظریات فراوانی وجود دارد که ذکر نام تک تک آنها در این مختصر نمی‌گنجد. در اینجا تنها به ذکر مثال (هایی) از هر چارچوب نظری اکتفا می‌شود. از جمله می‌توان به خانلری (۱۳۷۰) و شریعت (۱۳۷۰) اشاره کرد. خانلری مهمترین عامل شناسایی فعل مرکب از فعل ساده در این می‌داند که می‌توان در فعل مرکب بین جزء غیر فعلی و جزء فعلی حرف "را" قرار داد، به‌طوری که معنای درستی از آنها دریافت شود، اما اگر نتوان بین این دو جزء حرف "را" اضافه کرد به‌گونه‌ای که معنای درست و قابل قبولی داشته باشند، بخش فعلی را باید فعل ساده در نظر گرفت. صادقی (۱۳۷۲) در مقالات خود "درباره فعل‌های جعلی در زبان فارسی"، (۱۳۸۰) «تحول افعال بی قاعده زبان فارسی»، به این نکته می‌پردازد که فرایند ساخت فعل مرکب در زبان فارسی بسیار زایاتر از فرایند ساخت فعل ساده است. وی (۱۳۸۰) در کتاب خود به توصیف ساختاری فعل می‌پردازد اما تحلیلی از رفتار اجزاء تشکیل دهنده افعال مرکب و فرایندهای سازنده آنها ارائه نمی‌دهد. دبیر مقدم (۱۳۷۶) در مقاله فعل مرکب خود علاوه بر ذکر نحوه ساخت فعل مرکب به دوشیوه ترکیبی و انضمامی، معیارهایی برای تشخیص فعل مرکب از فعل ساده ذکر می‌کند، از جمله یک کل واحد بودن، داشتن یک معنای واحد، عدم امکان تفکیک اجزاء فعل مرکب از یکدیگر، و غیره^(۱). امیدوار (۱۳۷۸) در پایان نامه کارشناسی ارشد خود یکی از فرایندهای ساخت فعل مرکب را انضمام ذکر می‌کند اما هیچ اشاره‌ای به آموزش آن نمی‌نماید. محمد ابراهیمی و حق شناس (۱۳۸۲) در مقاله "لزوم و تعدی در زبان فارسی معیار" در تعریف فعل مرکب به امکان جدایی بین اجزاء فعل مرکب اشاره می‌کنند. محمد ابراهیمی و فرقانی فرد (۱۳۸۷) در مقاله "فعل مرکب در فارسی گفتاری معیار" نیز به

امکان جداسازی اجزاء افعال مرکب در فارسی گفتاری معیار اشاره می‌کنند. اما در هیچ کدام از منابعی که نویسندگان این مقاله بررسی کرده‌اند به اهمیت و نحوه آموزش فعل مرکب به‌طور کلی و به غیرفارسی زبانان به‌طور اخص نپرداخته بودند.

۵- تحلیل فعل مرکب بر اساس چارچوب نظری

فعل به‌عنوان هسته گروه فعلی (VP) مهم‌ترین و ضروری‌ترین سازه هر جمله محسوب می‌شود. این اهمیت از آنجا ناشی می‌شود که از یک سو فعل است که تعداد و نوع دیگر سازه‌های جمله را مشخص می‌کند، و نسبت به دیگر مدخل‌های واژگانی چارچوب زیر مقوله‌ای شفاف‌تری دارد و از سوی دیگر و با توجه به ضمیر انداز بودن^(۳) زبان فارسی فعل به تنهایی می‌تواند ساده‌ترین جمله را در این زبان شکل دهد. در این پژوهش فعل به لحاظ ساختار دارای دو شق ساده و مرکب در نظر گرفته شده است. مهم‌ترین عوامل شناسایی فعل مرکب ساختمان فعل و معنای آن است. فعلی که ریشه آن تنها از یک تکواژ فعلی تشکیل شده باشد، فعل ساده است. هرگاه در ساختمان یک فعل علاوه بر بن فعلی از اجزای غیر فعلی نیز استفاده شده باشد، آن فعل را فعل مرکب می‌خوانیم. یعنی در ساخت فعل مرکب، یک جزء فعلی و یک جزء غیر فعلی به کار رفته است. علاوه بر آن فعل مرکب به لحاظ معنایی یک کل معنایی را می‌رساند. یعنی جزء فعلی و جزء غیر فعلی (خواه در کنار هم باشند و خواه فاصله‌ای بین آنها وجود داشته باشد) مجموعاً بر یک معنای واحد دلالت می‌کنند. اگر چه معنای فعل مرکب در بسیاری از موارد غیر ترکیبی است و دو سازه فعل مرکب از نظر معنایی یک واحد هم بسته محسوب می‌شود، اما برطبق داده‌های زبان فارسی معیار و نیز شم زبانی گویشوران فارسی زبان، از نظر ساخت و کاربرد می‌توان به گسترش دو سازه قائل شد. به‌طور مثال در جمله زیر افعال "آموزش بدیم" و "آموزش بدن" افعال مرکب محسوب شده‌اند^(۳).

۱- ماباییم به شهروندان آموزش بدیم ... و یا خود بینندگان آموزش جرئت بخشی به خودشون بدن.

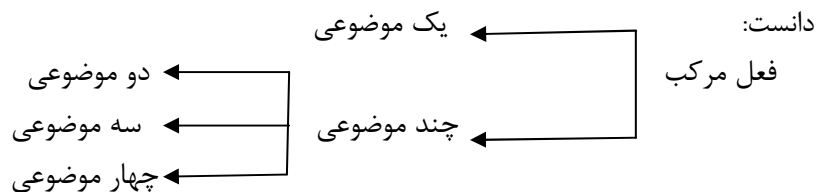
تعداد کل فعل‌های ساده در زبان را حدود ۲۵۲ عدد بر شمرده‌اند (صادقی، ۱۳۷۲: ۲۴۱) که در این میان تعداد ۱۱۵ فعل در زبان فارسی نوین رایج است. لیکن از ویژگی‌های بارز زبان فارسی است که این کمبود را با ساخت فعل مرکب جبران می‌نماید و حتی در ساخت فعل تازه نیز به ندرت از صرف مستقیم کلمه استفاده می‌کند (باطنی، ۱۳۸۰: ۷۸)؛ تا حدی که به نظر می‌رسد فعل مرکب چه به لحاظ تعداد و چه به لحاظ کاربرد نسبت به فعل ساده دامنه گسترده‌تری داشته باشد.

۱-۵- ساخت موضوعی فعل مرکب

محمد ابراهیمی (۱۳۸۲، ب، ۳-۳۲) براساس نظریه حاکمیت و مرجع‌گزینی به بررسی ساخت موضوعی فعل می‌پردازد و می‌گوید ساخت موضوعی فعل، موضوع‌های^۱ فعل یعنی حداقل شرکت‌کنندگان لازم (سازه‌هایی که اجباری هستند) را از جمله فاعل، مشخص می‌سازد. در هر گروه فعلی علاوه بر موضوع‌های فعل (سازه‌های اجباری) ممکن است گروه‌های اختیاری دیگری هم حضور داشته باشند. این گروه‌ها بیان‌کننده مفاهیمی مثل حالت، مکان و زمان فعل هستند. از آنجا که چنین گروه‌هایی اطلاعات اضافی و اختیاری محسوب می‌شوند، این نوع گروه‌ها را افزوده^۲ می‌نامیم. بنابراین موضوع سازه‌های اجباری و افزوده سازه‌های اختیاری در ساختار گروه فعلی است.

بر این اساس و همسو با محمد ابراهیمی (همان) می‌توان فعل‌های مرکب فارسی گفتاری معیار را نیز به لحاظ تعداد موضوع‌های آن به دو دسته یک موضوعی و چند موضوعی تقسیم کرد. فعل‌های چند موضوعی را نیز می‌توان به انواع دو موضوعی، سه موضوعی و چهار موضوعی تقسیم کرد.

نمودار شماره ۱ را می‌توان نمودار تعداد موضوع‌های فعل مرکب در فارسی گفتاری معیار

نمودار ۱: تعداد موضوع‌های فعل مرکب در فارسی گفتاری معیار

1. arguments
2. adjuncts

انواع فعل‌های مرکب را می‌توان در مثال‌های زیر مشاهده نمود:

۱- تعداد زنانی که در بیرون از خانه کار می‌کنند. [فعل مرکب یک موضوعی]

۲- چرا که دختران الگوهای جدیدتری را پیدا می‌کنند. [فعل مرکب دو موضوعی]

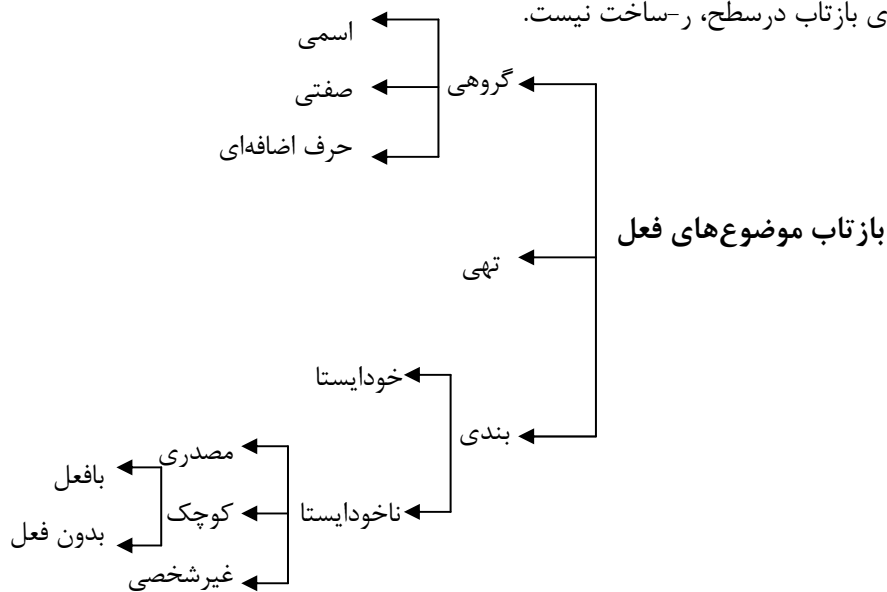
۳- والدین بچه‌ها را پایین‌تر از سن واقعی اونا ارزیابی می‌کنند. [فعل مرکب سه موضوعی]

۴- باهات سرهرچی بگی شرط می‌بندم که کاسه‌ای زیر نیم کاسه اس. [فعل مرکب چهار موضوعی]

البته باید گفت که موضوع‌های فعل به دو دسته بیرونی و درونی تقسیم می‌شوند. موضوع بیرونی را در اینجا موضوع ۱ نام نهاده‌ایم و موضوع‌های درونی را که متمم هستند تحت عنوان موضوع‌های ۲ و ۳ و ۴ براساس ترتیب ظهورشان در بافت، نام نهاده‌ایم.

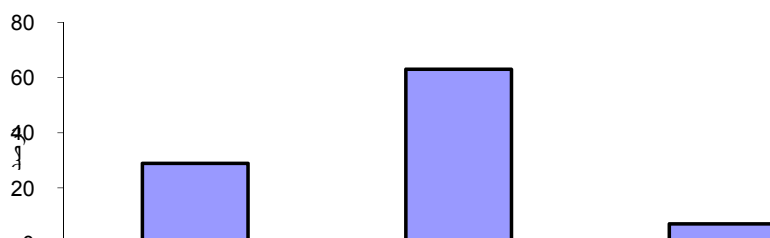
۲-۵- نحوه بازتاب موضوع‌های فعل مرکب در فارسی گفتاری معیار

از نظر محمد ابراهیمی (۱۳۸۲، ۵-۱۹۴) در فارسی معیار موضوع‌های فعل به شکل‌های گوناگون اعم از گروه‌های اسمی، صفتی، حرف اضافه‌ای و بندخودایستا و ناخودایستا بازتاب می‌یابند. گاه نیز موضوع فعل حسب بافت و اطلاعات موجود در بافت دارای بازتاب در سطح، ر-ساخت نیست.

نمودار ۲- نحوه بازتاب موضوع‌های فعل در فارسی معیار

بررسی در پیکره مورد پژوهش نشان می‌دهد که این تقسیم‌بندی از موضوع‌ها در مورد فعل‌های مرکب فارسی گفتاری معیار نیز صادق است. بنابراین می‌توان نمودار ۲ را نمودار نحوه بازتاب موضوع‌های فعل اعم از ساده و مرکب دانست. سپس فعل‌های مرکب حسب موضوع طبقه‌بندی و بسامدیابی شدند که بر اساس نتایج، فعل مرکب دو موضوعی با بسامد ۶۳٪ از بالاترین بسامد در پیکره برخوردار بود و فعل مرکب چهار موضوعی دارای کمترین بسامد یعنی کمتر از ۱٪ بود: (نمودار ۳):

نحوه بازتاب^(۴) موضوع‌های فعل مرکب در پیکره در جدول ۱ نمایش داده شده است^(۵).

بند خود ایستا	گروه صفتی ^(۶)	گروه حرف اضافه‌ای	گروه اسمی	تهی	نحوه بازتاب	
					نوع فعل	بسامد (%)
۳٪	-	-	۵۱٪	۴۶٪	یک موضوعی	
۱٪			۴۲٪	۵۷٪	موضوع ۱	دو موضوعی
۱۳٪		۲۱٪	۳۷٪	۲۶٪	موضوع ۲	
-	-	-	۲۳٪	۷۷٪	موضوع ۱	سه موضوعی
۲٪	-	۴۰٪	۴۰٪	۱۸٪	موضوع ۲	
۱۷٪	۷٪	۴۰٪	۱۳٪	۲۳٪	موضوع ۳	
				۱۰۰٪	موضوع ۱	چهار موضوعی
		۱۰۰٪			موضوع ۲	
				۱۰۰٪	موضوع ۳	
۱۰۰٪					موضوع ۴	

جدول ۱: نحوه بازتاب موضوع‌های فعل مرکب فارسی گفتاری معیار

همانطور که در این جدول نشان داده شده است، در اکثر انواع فعل‌ها موضوع (۱) به صورت تهی بیان شده است (بجز افعال یک موضوعی که غالباً فاعل به صورت گروه اسمی (۵۱٪) بیان شده است). بازتاب موضوع دوم در اکثر موارد به صورت گروه اسمی بوده است. موضوع سوم عموماً به صورت گروه حرف اضافه‌ای بیان شده است. بسامد وقوع افعال چهارموضوعی بسیار کم است. در این گروه از افعال موضوع اول همانند سایر افعال غالباً به صورت تهی، موضوع دوم نیز به صورت تهی، موضوع سوم به صورت گروه حرف اضافه‌ای و موضوع چهارم به صورت یک جمله بیان می‌شود.

۳-۵- فرایندهای تشکیل دهنده فعل مرکب

در زبان فارسی گفتاری معیار فرایندهای واژه سازی بسیاری در تشکیل فعل مرکب شرکت دارند که می‌توان آنها را زیر عنوان دو فرایند عمده ترکیب و انضمام دسته بندی کرد. ۱۶ فرایند ساختواژی گوناگون در تشکیل فعل مرکب فارسی گفتاری معیار شرکت دارند که در این پژوهش آن‌ها را زیر عنوان دو فرایند عمده ترکیب و انضمام دسته‌بندی کرده‌ایم:

ترکیب فرایندی است که در بخش واژگان رخ می‌دهد و با کنار هم قرار دادن سازه غیرفعلی در کنار سازه فعلی، فعل مرکب می‌سازد. سازه غیر فعلی دربرگیرنده گروه‌های مختلف اسمی، صفتی، حرف اضافه‌ای و قیدی می‌تواند باشد. هم چنین سازه فعلی نیز ممکن است در برگیرنده فعل کمکی یا فعل اصلی، فعل ساده یا فعل مرکب باشد. انضمام نیز فرایندی ساختواژی است که طی آن یکی از موضوع‌های سازه فعلی (هسته یا وابسته)، با از دست دادن نشانه‌های دستوری، به صورت بی‌نشان به فعل منضم می‌شود. سازه فعلی در فعل‌های مرکب انضمامی نیز می‌تواند ساده یا مرکب باشد (فرقانی فرد، ۱۳۸۴: ۱۵۴).

۶- آموزش فعل مرکب

فعل به عنوان مهم‌ترین طبقه واژگانی، در امر آموزش زبان نیز اهمیت بسیار زیادی دارد. ساخت فعل مرکب در فارسی نوین، علاوه بر این که پدیده‌ای پویا و زایا می‌باشد، از گوناگونی و تنوع فراوانی برخوردار است و فرایندهای متفاوتی در ساخت و تشکیل آن

شرکت دارند(ر.ک. ۳-۴). از این گذشته هم نشینی ظریف و در عین حال پیچیده سازه فعلی و غیر فعلی در بسیاری از فعل‌های مرکب ممکن است هر زبان آموزی را در وهله اول شگفت زده و یا حتی سردرگم کند. علت این امر را می‌توان همسو با ضیاء حسینی (۱۳۷۸: ۱۲۸) در این دانست که هم‌نشینی واژه‌ها در زبان مادری زبان‌آموزان ممکن است متفاوت با زبان فارسی باشد؛ به‌عنوان مثال دو فعل مرکب «تصمیم گرفتن» و «قول گرفتن» در زبان انگلیسی به‌صورت «تصمیم ساختن» و «قول ساختن» مطرح می‌شود. از این رو آموزش ناصحیح فعل مرکب در بسیاری از موارد منجر به برداشت‌ها و تصویرهای ذهنی نادرست از فعل مرکب در ذهن زبان آموز می‌شود که خود عامل مهمی در ایجاد و بروز خطاهای زبانی به هنگام ایجاد ارتباط است. دبیر مقدم (۱۳۸۰) نمونه‌هایی چند از این دست خطاهای زبانی را از پایان نامه کارشناسی ارشد میرعربشاهی (۱۳۷۸، ۶-۷۵) نقل می‌کند:

۱- یک سال دیگر ازدواج گرفت. [۱۰]

۲- وقتی بچه عقب می‌رسه، معلم کمتر توجه می‌کنه. [۱۲]

(وقتی بچه عقب می‌مونه، معلم کمتر توجه می‌کنه.)

۳- از وقتی دنیا رسید، فقط گریه کرد. [۱۴]

(از وقتی دنیا آمد، فقط گریه می‌کرد.)

۴- مرد خارجی بیشتر زن کمک می‌ده تو خونه. [۲۰]

(مرد خارجی بیشتر به زنش کمک می‌کنه تو خونه.)

بدین ترتیب ضرورت توجه و پرداختن به مسئله آموزش فعل مرکب؛ راهکارها و فعالیت‌های کلاسی مناسب، آشکارتر می‌نماید. لذا شایسته است مدرس زبان فارسی به غیرفارسی‌زبانان از همان مراحل آغازین تدریس، به آموزش صحیح فعل مرکب فارسی اهتمام ورزد.

۱-۶- روش آموزش زبان

از نکته‌های مهمی که در حیطه آموزش زبان دوم/ خارجی همواره مورد بحث بوده است، روش آموزش زبان است. دغدغه اصلی پژوهشگران زبان‌شناسی کاربردی (آموزش زبان) نیز همواره یافتن روش بهینه در آموزش زبان دوم/ خارجی بوده است. با نگاهی به

تاریخچه آموزش زبان (دوم/خارجی) در می‌یابیم که در هر برهه از زمان و با توجه به نیاز زبان آموزان روش آموزش دستخوش تغییر شده است. در پی تغییر و تحول در نظریه‌های زبان‌شناسی و به ویژه جامعه‌شناسی زبان، شیوه‌ای نو در آموزش زبان پدیدار گردید که در آن توانایی‌های ایجاد ارتباط با استفاده از زبان، مورد توجه و تأکید قرار گرفت. این گونه توانایی‌ها نام «توانش ارتباطی»^۱ به خود گرفت و شیوه‌ای از آموزش که این توانش را در زبان آموزان پیروانند، به نام شیوه ارتباطی معروف گشت که این روش بر ایجاد ارتباط، امور واقعی زندگی اجتماعی، کاربرد زبان، نقش ساختارهای دستوری، رابطه میان ساختار و کاربرد، معنی دار بودن تمرین‌های زبانی، رفتارهای اجتماعی و سخن تأکید دارد. باید توجه داشت که این شیوه آموزش، تمرین و آگاهی از الگوهای دستوری را رد نمی‌کند؛ بلکه در عین ضرورت این امر، آن را کافی برای ایجاد ارتباط نمی‌داند. این بدان سبب است که برای به کارگیری زبان به‌عنوان وسیله ارتباط باید با کاربرد این وسیله آشنایی داشت. ضیاء حسینی (۱۳۷۸: ۲۱) می‌گوید کاربرد و صورت زبان نباید جدا از هم و فقط به منظور آشنایی با ساختار و مفاهیم، آموزش و تمرین شود. لذا هم‌زمان با ارائه ساختار باید کاربرد و ویژگی‌های دیگر ارتباط را نیز منظور کرد. این ویژگی‌ها عبارتند از:

الف- موضوع سخن: مانند بهداشت، سفر، کار، تفریح، سیاست و غیره.

ب- موقعیت: گفتگو میان دو دوست، بحث تجاری، مباحثه علمی، تصمیم‌گیری خانوادگی و غیره.

پ- نقش سخنگویان: غریبه با غریبه، دوست با دوست، کارفرما با کارمند، همکار با همکار و غیره.

روش ارتباطی روی تمرین‌هایی تأکید دارد که در سطح سخن باشد نه جمله، گرچه توصیف و یادگیری زبان زمان بیشتری ببرد. در این روش از متن‌هایی استفاده می‌شود که در رفتارهای حقیقی اجتماعی به کار می‌رود.

۲-۶ راهکارهای آموزش فعل مرکب

با در نظر گرفتن پژوهش‌های انجام شده در حیطه آموزش زبان دوم/ خارجی و به خصوص آموزش واژه و هم‌چنین تحلیل این پژوهش از فعل مرکب فارسی گفتاری معیار، اکنون می‌توان به آموزش فعل مرکب فارسی، راهکارها و فعالیت‌های کلاسی مناسب^(۷) پرداخت.

اولین نکته مطرح در مورد آموزش فعل مرکب فارسی این است که در انتخاب فعل مرکب برای آموزش به غیر فارسی زبانان چه معیار(ها)ی را باید در نظر گرفت؟

پژوهش‌های مختلف، در مورد انتخاب واژه معیارهای متفاوتی را ارائه کرده‌اند، در این میان دو اصل بیش از بقیه مورد قبول واقع شده است که ضیاء حسینی (۱۳۷۸: ۱۱۸) آنها را تحت عنوان ۱- فراوانی بر پایه کاربرد واژه توسط گویشوران ۲- قابلیت یادگیری عنوان می‌کند و یادآور می‌شود که این دو اصل رابطه مستقیم با یکدیگر ندارند.

بر اساس پژوهش فوق‌الاولا کاربرد فعل‌های مرکب در زبان فارسی بیش از فعل‌های ساده است. لذا ضرورت دارد تا به آموزش آنها توجه خاص کرد. در میان فعل‌های مرکب نیز نمونه‌هایی یافت می‌شوند که در پیکره مورد پژوهش کاربرد گسترده‌ای داشته‌اند و چندین بار در بافت‌های گوناگون تکرار شده‌اند. این سری از فعل‌ها را می‌توان فعل‌های مرکب پر بسامد زبان فارسی گفتاری معیار دانست. پیشنهاد ما این است که این گونه افعال را باید در ابتدا به فارسی آموزان در سطح مبتدی آموزش داد. فعل‌های مرکبی را که بسامد کمتری دارند یا فقط در جهت توسعه دانش زبانی زبان آموزان انتخاب می‌شوند می‌توان در سطوح متوسط و پیشرفته آموزش داد.

در این پژوهش، فعل مرکب را حسب موضوع به دو گروه یک موضوعی و چند موضوعی تقسیم کردیم (۱- ۳). در سطح مبتدی شروع آموزش فعل مرکب (زبان فارسی) با فعل‌های مرکب یک موضوعی، این مزیت را در بردارد که زبان آموز با دانستن کمترین تعداد واژه، قادر به درک و تولید جمله می‌باشد. در میان فعل‌های مرکب یک موضوعی، فعل‌های مرکب ترکیبی که از ترکیب صفت و فعل کمکی (به خصوص فعل ایستایی بودن) تشکیل شده‌اند، به دلیل باز بودن طبقه واژگانی، از اهمیت بیشتری در امر آموزش زبان فارسی در این سطح برخوردار هستند. فعل‌هایی هم چون:

بد/ خوب بودن، مهم بودن، درست بودن، طبیعی بودن، جالب بودن، موفق بودن، موافق بودن، خسته بودن، مفید بودن، کافی بودن، عصبانی بودن، تر/ خشک شدن، گرم / سرد شدن و غیره را می‌توان در زمره این فعل‌های مرکب دانست^(۸).

بدیهی است با گسترش توانش زبانی و ارتباطی زبان آموز، می‌توان به آموزش فعل‌های مرکب چند موضوعی نیز پرداخت. اگر چه در فارسی گفتاری معیار حسب شرایط بافتی و میزان تأکید بر روی موضوعی مشخص اغلب یک یا چند موضوع به صورت تهی بازتاب می‌یابد، توجه به همه موضوع‌های فعل مرکب، در آموزش صحیح آن ضروری می‌نماید.

تا به اینجا به دو نکته اساسی در آموزش فعل مرکب یعنی بسامد و تعداد موضوع اشاره شد. لیکن نکته‌های دیگری نیز هست که بجاست در آموزش فعل مرکب مد نظر قرار گیرد.

الف) فعل‌های مرکبی که در بافت‌های مختلف از نظر نحوی و معنایی دارای برخی تفاوت‌های معنایی و ساختاری مشخص هستند، مانند «تشویق کردن» در جمله‌های زیر:

۱- حاضران سخنران را تشویق کردند.

۲- دوستان ناباب اونو تشویق کردن سیگار بکشه.

در جمله (۱) «تشویق کردن» فعل مرکب دو موضوعی به معنای «موافق بودن و نظر مثبت دادن» است و حال آنکه در جمله (۲) «تشویق کردن» فعل مرکب سه موضوعی است به معنای «اغفال کردن و وادار کردن». روان شناسی نشان داده است که اگر واژه‌ها به طریقی (معنی، آوا و موضوع) با هم در ارتباط باشند، بهتر در ذهن می‌نشینند. از این رو فعل‌های مرکب از این نوع را نیز می‌توان با هم و در یک طرح درس آموزش داد.

ب) فعل‌های مرکبی را که در یک حوزه معنایی قرار دارند نیز می‌توان با روش فوق و در یک طرح درس آموزش داد؛ گروه فعل‌هایی همچون

«لبخند زدن، تبسم کردن، قهقهه زدن،...»

«نگاه کردن، تماشا کردن، زل زدن، خیره شدن»

«غصه خوردن، افسوس خوردن، ناراحت شدن، گریه کردن، جیغ کشیدن، آه کشیدن، ناله کردن»

«صحبت کردن، پیچ کردن، گفتگو کردن، داد زدن، حرف زدن، سخن گفتن»
- نکتهٔ دیگری که در مورد آموزش فعل مرکب فارسی قابل تأمل است، آموزش فعل‌های مرکب انضمامی است. می‌دانیم که برای هر صورت انضمامی صورت متناظر غیرانضمامی نیز وجود دارد که این دو هم معنای تئایمی‌اند. لیکن صورت انضمامی همیشه شفافیت معنایی ندارد و در این گروه از فعل‌های مرکب نیز به نوعی با تغییر معنی مواجه هستیم.

۳- مینا زهر را به حسن داد.

۴- مینا به حسن زهر داد.

در جملهٔ (۳) که فعل ساده «دادن» مدنظر است و تبادل «زهر» بین «مینا و حسن»، لیکن در جملهٔ (۴) با صورت انضمامی فعل روبرو هستیم. که در این جمله «زهر دادن» به معنی «زهر خوراندن» و «مسموم کردن» است و نه فقط یک تبادل ساده. بدین ترتیب پیشنهاد می‌گردد فعل‌های انضمامی به همراه صورت غیرمتناظر آنها آموزش داده شود.

۷- نتایج و یافته‌های پژوهش

- طبقه‌بندی فعل‌های مرکب، حسب ساخت موضوعی به دلیل داشتن کمترین تعداد متغیرها و ثبات در تعداد متغیرها از مزیت بالایی برخوردار است.
- بر اساس داده‌ها، فعل مرکب دو موضوعی با بسامد ۶۳٪ دارای بالاترین بسامد و فعل مرکب چهار موضوعی دارای کمترین بسامد یعنی کمتر از ۱٪ است.
- بیشترین بازتاب موضوع ۱ به صورت گروه اسمی در فعل‌های مرکب یک موضوعی و به صورت تهی در فعل‌های مرکب سه موضوعی است، می‌توان گفت براساس شرایط بافتی با افزایش موضوع‌ها در گفتار اصل اقتصاد موجب بازتاب تهی برخی موضوع‌ها می‌شود.

- بسامد بالای بازتاب موضوعها به صورت تهی در زبان گفتار، نمایانگر اهمیت بافت و اطلاعات موجود در بافت است که به نظر می‌رسد در نوشتار کمتر از این حد باشد. لذا شایسته است در آموزش فعل مرکب فارسی به غیرفارسی زبانان و به خصوص در تهیه مواد درسی انسجام در گفتار به عنوان مقوله‌ای متمایز و در خور توجه مدنظر قرار گیرد.
- در آموزش زبان، از جمله زبان فارسی به دلیل جایگاه و اهمیت خاصی که افعال دارند، و چارچوب نظری به کار رفته در این تحقیق نیز موید همین نکته است، باید به آموزش افعال توجه خاص کرد.
- به دلیل کاربرد زیاد افعال مرکب در زبان فارسی باید به آموزش آنها در برنامه‌های آموزشی توجه بیشتری کرد.
- برای آموزش افعال زبان فارسی باید به بسامد، قابلیت یادگیری، و سادگی آنها توجه کرد.
- آموزش افعال مرکب یک موضوعی برای سطح مبتدی به لحاظ معیارهای فوق (بسامد، قابلیت یادگیری و سادگی) مناسب‌تر است.
- در مراحل پیشرفته‌تر زبان‌آموزی باید به ترتیب به آموزش افعال مرکب دوموضوعی، سه موضوعی و چهارموضوعی نیز پرداخت.
- در مراحل بعدی آموزش زبان، علاوه بر موارد فوق، در آموزش افعال مرکب باید به بافت‌های مختلفی که این افعال در آنها به کار می‌روند و تفاوت‌های معنایی آنها نیز پرداخت.
- ارائه طرح درس بر اساس رویکردهای جدید آموزشی از جمله رویکرد مهارت‌همزمان مهارتها می‌تواند به زبان‌آموزی کمک فراوان کند.

۸- پیامدهای نظری و کاربردی پژوهش

در سطح مبتدی شروع آموزش فعل مرکب (زبان فارسی) با فعل‌های مرکب یک موضوعی، این مزیت را در بردارد که زبان‌آموز با دانستن کمترین تعداد واژه، قادر به درک و تولید جمله است. بدیهی است با گسترش توانش زبانی و ارتباطی زبان‌آموز، می‌توان به آموزش فعل‌های مرکب چند موضوعی نیز پرداخت. فعل‌های مرکبی که در

بافت‌های مختلف از نظر نحوی و معنایی دارای برخی تفاوت‌های معنایی و ساختاری مشخص هستند، فعل‌های مرکبی که در یک حوزه معنایی قرار دارند، فعل‌های مرکب انضمامی و صورت متناظر غیرانضمامی آنها و غیره را می‌توان در یک طرح درس آموزش داد. نظر به این که در فارسی گفتاری معیار بازتاب بسیاری از موضوع‌ها به صورت تهی است، استفاده از متن‌های طبیعی مناسب‌تر می‌نماید. به علاوه برای آموزش بهتر زبان، از جمله زبان فارسی تنها نمی‌توان به تحلیل‌های نظری و صورت‌گرایانه اکتفا کند. بلکه کاربرد عملی زبان و تحلیل‌های نقش‌گرایانه نیز لازم است.

پی‌نوشت

۱- خوانندگان محترم برای آگاهی کامل تر از نظرات دبیرمقدم می‌توانند به مقاله ایشان مراجعه کنند و نیز نگاه کنید به پاورقی ۱ صفحه ۶.

۲- Pro-drop Language منظور از ضمیر انداز بودن زبان فارسی این است که با توجه به تصریف قوی زبان، می‌توان از روی شناسه فعلی به فاعل جمله پی برد. از این رودر بسیاری از موارد می‌توان ضمیر فاعلی را بدون آن که خللی به دستوری بودن جمله وارد شود حذف نمود.

۳- برای اطلاع کاملتر از تحلیل نویسندگان از فعل مرکب به مقالات "لزوم و تعدی در زبان فارسی معیار" و "فعل مرکب در فارسی گفتاری معیار" که مشخصات آنها در کتابنامه آمده است، مراجعه فرمایید.

۴- در چارچوب نظریه حاکمیت و مرجع‌گزینی در بخش نحو دو سطح انتزاعی ژ-ساخت و ر-ساخت وجود دارد. با توجه به اطلاعات مندرج در مدخل واژگانی ابتدا موضوع‌های هر محمول انتخاب می‌شوند و سپس برای درج در سطح ژ-ساخت و ترسیم نمودار درختی از قواعد ایکس تیره بهره گرفته می‌شود. در اثر عملکرد قواعد حرکت آلفا و سایر قوانین (مثل پارامتر ضمیر انداز بودن) گاه آنچه که در ژ-ساخت حضور می‌یابد دقیقاً در سایر سطوح به صورت آشکار و اولیه دیده نمی‌شود. از این رو در این چارچوب نظری از مفهوم بازتاب (realization) موضوع‌ها سخن گفته می‌شود. خوانندگان علاقمند می‌توانند در این خصوص به منابع نظری و همین طور پایان‌نامه‌هایی که در این خصوص نگاشته شده‌اند و برخی از آنها در فهرست این مقاله ذکر شده است مراجعه نمایند.

۵- باید گفت که در این پژوهش بندهای ناخود ایستا حسب نوع، زیر عنوان یک یا دو گروه قرار گرفته است. به عنوان مثال در «ما اونو عاقل فرض می کردیم» اگر چه «اونو عاقل» بند ناخود ایستا است، اما در این پژوهش «اونو» بازتاب به صورت گروه اسمی و «عاقل» بازتاب به صورت گروه صفتی محسوب گردیده است.

۶- کروئگر (۲۰۰۵) نیز گروه های صفتی را یکی از نمونه های بازتاب موضوع های فعل در نظر می گیرد.

۷- نمونه ای از طرح درس به همراه فعالیت های مناسب در پیوست آمده است.

۸- در قسمت های قبل معیارهایی برای تشخیص فعل مرکب در زبان فارسی ذکر شد. فعل هایی که به عنوان فعل مرکب در زبان فارسی تشخیص و آموزش داده می شوند، ممکن است در زبان های دیگر دارای معادل ساده یا مرکب باشند. ملاک گزینش این افعال جهت آموزش، ساده یا مرکب بودن آنها در زبان فارسی است.

پیوست

۱. طرح درس با هدف: آموزش فعل مرکب انضمامی

مدرس در وهله اول با طرح پرسش هایی از قبیل پرسش های زیر زبان آموزان را با کاربرد فعل های مرکب انضمامی و همچنین موضوع درس آشنا می کند:

۱- شما با چه روشی درس می خونید؟ پا به پای کلاس پیش می روید یا درساتونو شب امتحان می خونید؟

۲- این که دانش آموز یا دانشجو امتحانشو به خوبی بگذرونه، به چه عواملی بستگی داره؟

۳- آیا شب امتحان استرس و اضطراب دارید یا راحت می خوابید؟

۴- آیا تا به حال به خاطر استرس امتحان، نمره بدی گرفتین؟

۵- شما این دو شخصیت رو چگونه ارزیابی می کنید: فردی که درسشو خوانده و استرس داره و فردی که درسش را نخونده و راحت و آسوده است.

مدرس با ارائه پرسش هایی همچون پرسش های فوق دانش پیشین زبان آموزان را نسبت به موضوع درس فعال می کند و آن ها را با واژه ها و ساختارهای جدید آشنا می سازد. سعی مدرس بر این است که هم از فعل مرکب انضمامی و هم از صورت متناظر غیرانضمامی آن در گفتار سود جوید:

تلاش کردن: انسان برای این که به هدفش برسه، باید تلاش کنه، کوشش کنه. آیا تا به حال پیش اومده که شما تلاش تون رو بکنین اما به هدفتون نرسین؟
درس خواندن: من می خواستم هم درس بخونم و هم کار کنم. اما مادرم اجازه نمی داد؛ می گفت اول درست رو بخون، تموم که شد برو سر کار.
مدرس سپس فیلم را چند بار نمایش می دهد و پیش از هر بار نمایش، پرسشی را طرح می کند و از زبان آموزان می خواهد پس از دیدن فیلم به آن پرسش پاسخ گویند:

۱- چرا سارا پکر بود و حرف نمی زد؟

۲- آیا سارا درساشو نخونده بود؟

۳- دوست سارا در امتحان چه نمره ای گرفته بود؟

۴- چرا سارا فکر می کرد نمره اش ۵ می شود؟

متن گفتگو

- چته سارا؟ پکری، حرف نمی زنی؟

- چی بگم؟ فردا اول صبح باید برم امتحان بدم. هیچی هم بلد نیستم.

- چطور؟ مگه درس ات رو نخوندی؟

- چرا. یه هفته اس دارم درس می خونم. اما فکر می کنم هیچی بلد نیستم. یه جلسه هم که کلاس نرفتم دیگه هیچی.

- این که چیزی نیس. من ترم پیش یه واحدی داشتم، فقط جلسه اول کلاس رفته بودم.

دیگه نرفتم. خودم خوندم. بگو چن شدی؟

- چن شدی؟ حتما افتادی؟

- نه بابا. شدم ۱۹. اون یه نمره ای رو هم که کم آوردم به خاطر همون جلسه ای بود که کلاس رفته بودم.

- حرفاتو زدی؟ قصه تو گفتی؟ ولمون کن دیگه.

- صب کن. قصه نمی گم که. می گم من تلاش کردم، نتیجه شو هم گرفتم. تو هم حالا

فکرشو نکن. تلاشت رو کردی، درست رو خوندی، مطمئنم فردا امتحانت رو خوب میدی. حالا ببین کی گفتم.

- امتحانم رو خوب میدم؟ اگه این طوری باشه که تو میگی که نمره ام میشه ۵.

- چرا دیگه ۵؟

- آخه من ۱۵ جلسه کلاس رفتم. وای خدایا چیکار کنم؟

پس از این مرحله مدرس می‌تواند تمرین‌های (۱ و ۲) را در اختیار زبان آموزان قرار دهد و به ارزیابی درک و تمرین کاربردی واژه‌ها بپردازد.

۱- به هر پرسش پاسخ کامل بدهید و در پاسخ خود قید اصلا را به کار ببرید:

مثال: - سارا درساشو خونده؟

- نه. سارا اصلا درس نخونده.

الف: - امتحان فیزیک رو دادی؟

- نه. ....

ب: - جوابت مثبته؟ فکراتو کردی؟

- نه. ....

پ: - آیا همه تلاشت رو کردی و نتیجه نگرفتی؟

- نه. ....

ت: - مادر بزرگت می‌خواد قصه امشب رو بگه؟

- نه. ....

۲- از مصدرهای زیر استفاده کنید و جاهای خالی متن را با فعل مناسب پر کنید:

امتحان دادن، درس خواندن، تلاش کردن، حرف زدن

دو هفته بود که خواب نداشتم. از صبح تا شب و شب تا صبح ..... اصلا با هیچ کس

..... و سرم توی کتابم بود. می‌خواستم تا می‌تونم ..... و در امتحان نمره خوبی

بگیرم. صبح روز امتحان به دانشکده رفتم تا ..... برگه سؤال رو که گرفتم چشمام

سیاهی رفت. درس رو اشتباهی خونده بودم.

۳- مدرس زبان آموزان را به گروه‌های دو نفره تقسیم می‌نماید و از هر گروه می‌خواهد

مضمون گفتگو را با هم تمرین کنند. مدرس در حین تمرین زبان آموزان در میان آنهاست و بر

کار آن‌ها نظارت می‌کند. پس از چند دقیقه از هر گروه دعوت می‌کند که گفتگو را اجرا کنند.

منابع

- امیدوار، علی‌رضا (۱۳۷۸) بررسی فرایندهای ساختواژی بر روی برونداد انضمام در زبان فارسی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد به راهنمایی دکتر محمد دبیرمقدم، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس.
- باطنی، محمدرضا (۱۳۸۰) توصیف ساختمان دستوری زبان فارسی، چاپ دوازدهم، تهران، امیرکبیر.
- خانلری، پرویز (۱۳۷۰) دستور زبان فارسی، چاپ دوازدهم، تهران، توس.
- دبیرمقدم، محمد (۱۳۷۶) "فعل مرکب در زبان فارسی"، مجله زبان‌شناسی، سال ۱۲، ش ۱ و ۲، صص ۴۶-۱.
- دبیرمقدم، محمد (۱۳۸۰) "نکته‌هایی درباره فعل مرکب در زبان فارسی و ضرورت توجه به آموزش آن به فارسی آموزان، شیوه‌ای دیگر" مجموعه مقالات نخستین همایش بررسی روش‌های نوین آموزش زبان فارسی به غیر فارسی زبانان، انتشارات دبیرخانه شورای گسترش زبان و ادبیات فارسی.
- دبیرمقدم، محمد (۱۳۸۳) زبان‌شناسی نظری: پیدایش و تکوین دستور زایشی، چاپ دوم، تهران، سمت.
- شریعت، محمد جواد (۱۳۷۰) دستور زبان فارسی، چاپ چهارم، تهران، اساطیر.
- صادقی، علی اشرف (۱۳۶۲). "زبان معیار"، نشر دانش، سال ۳، ش ۴، صص ۲۱-۱۶.
- صادقی، علی اشرف (۱۳۷۲). "درباره فعل‌های جعلی در زبان فارسی"، مجموعه مقالات سمینار زبان فارسی و زبان علم، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، صص ۲۴۶-۲۳۶.
- صادقی، علی اشرف (۱۳۸۰) «تحول افعال بی قاعده زبان فارسی»، مجموعه مقالات، تهران، سخن: صص ۱۰۱-۷۷.
- ضیاء حسینی، سید محمد (۱۳۷۸) جزوه اصول و نظریه‌های آموزش زبان، تهران، دانشگاه علامه طباطبایی.
- فرقانی فرد، مرضیه (۱۳۸۴) بررسی ساختار فعل مرکب در زبان فارسی گفتاری معیار و راهکارهای آموزش آن به غیر فارسی زبانان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد به راهنمایی دکتر زینب محمدابراهیمی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهید بهشتی.
- محمد ابراهیمی جهرمی، زینب (۱۳۸۲) بررسی ساختار گروه فعلی در زبان فارسی گفتاری معیار در مقایسه با زبان فارسی نوشتاری معیار، رساله دکتری به راهنمایی دکتر علی

محمد حق شناس، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس.
محمد ابراهیمی جهرمی، زینب، علی محمد حق شناس (۱۳۸۲) "لزوم و تعدی در زبان فارسی
معیار" پژوهشنامه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهید بهشتی، بهار ۱۳۸۲،
شماره ۳۷، صص ۴۳-۵۹.
محمد ابراهیمی جهرمی، زینب، مرضیه فرقانی فرد (۱۳۸۷) "فعل مرکب در فارسی گفتاری
معیار"، دستور: ویژه نامه فرهنگستان، اسفند ۱۳۸۷، جلد چهارم، شماره پیاپی ۴.
میر عربشاهی، اشرف السادات (۱۳۷۸) بررسی زبان میانی جمعی از فارسی آموزان
انگلیسی زبان، پایان نامه کارشناسی ارشد آموزش زبان فارسی به راهنمایی دکتر ضیاء
حسینی، دانشگاه علامه طباطبایی .

- Allen, V. F.(1983). *Techniques in Teaching Vocabulary*, Oxford: Oxford University Press.
- Celce-Murcia, M. & R. Rosenweig(1979). *Teaching Vocabulary in The ESL Classroom*, In M. Celce-Murcia & L. Mc Intosh(eds.) *Teaching English as a second or foreign Language*,(pp. 241-257), Cambridge: Newbury Hause Publishers.
- Krashen, S.(1982), *Principle and Practice in second Language Acquisition*, Oxford: Pergomen.
- Kroeger, Paul R.(2005) *Analysing Grammer : An Introduction*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Haegeman, Liliane(2002) *Introduction to Government and Binding Theory*, 2nd edition, Massachusetts Blackwall.